

आमचें अद्भुत संवसार

पाठ्यपुस्तक यत्ता तिसरी
आमच्या भोंवतणचो संवसार

0335

विद्यया ऽ मृतमश्नुते

एन सी ई आर टी
NCERT

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान और प्रशिक्षण परिषद्
NATIONAL COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND TRAINING

पयली आवृत्ती

जून 2024 ज्येष्ठा 1946

PD 1000T SU

© राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद, 2024

₹ 65.00

एनसीईआरटी वॉटरमार्क आशिल्ल्या 80 जीएसएम कागदाचेर छापन

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद, श्री अरविंदो मार्ग, नवी दिल्ली 110 016 ह्या सचीवान प्रकाशन विभागांत उजवाडाक हाडिल्ल्या आनी नागीन प्रकाशन प्रा. लि., गांव सालारपूर, पोस्ट राजपुरा, मवाना रोड, मेरठ-250 001 (उ. प्र.)

सगळें हक्क राखीव

- ❑ ह्या प्रकाशनाचो खंयचोच भाग प्रकाशकाची पूर्व परवानगी घेनासतना खंयच्याय स्वरूपांत वा खंयच्याय माध्यमांतल्यान, इलेक्ट्रॉनिक, यांत्रिक, फोटोकॉपी, रेकॉर्डिंग वा हेर तरेन पुनरुत्पादन, पुनर्प्राप्ती यंत्रणेंत सांठोवन दवरप वा प्रसारीत करप शक्य ना.
- ❑ हें पुस्तक वेपाराच्या माध्यमांतल्यान, प्रकाशकाच्या संमती बगर उधार दिवप, परतून विकप, भाड्यान घेवप वा हेर तरेन विल्हेवाट लावप ना, ज्या प्रकारांत तें उजवाडाक हाडलां ते भायर हेर खंयच्याय प्रकारच्या बंधनकारक वा आवरणांत दिवचें न्हय ह्या अटीच्या आदारान हें पुस्तक विकतात.
- ❑ ह्या प्रकाशनाची योग्य किंमत म्हणल्यार ह्या पानाचेर छापिल्ल्या मोलाची, रबरी स्टॅम्पान वा स्टिकरान वा हेर खंयच्याय माध्यमांतल्यान दाखयल्ली खंयचीय सुधारीत किंमत चुकीची आसा आनी ती अमान्य आसूंक जाय.

प्रकाशन विभागाचीं

कार्यालयां, एनसीईआरटी

एनसीईआरटी कॅम्पस श्री अरविंदो मार्ग नवी दिल्ली 110 016	फोन : 011-26562708
108, 100 फूट रोड होसडाकेरे हळ्डी विस्तार बाणशंकरी तिसरो पांचवो बंगळूर 560 085	फोन : 080-26725740
नवजीवन इस्टाची इमारत पी. ओ. नवजीवन अहमदाबाद 380 014	फोन : 079-27541446
सीडब्ल्यूसी कॅम्पस आप. धनकल बस स्टॉप पाणिहाटी कोलकाता 700 114	दुरध्वनी : 033-25530454
सीडब्ल्यूसी कॉम्प्लेक्स मालिगांव गुवाहाटी 781 021	फोन : 0361-2674869

प्रकाशन पंगड

मुखेली, प्रकाशन विभागणी	: अनुपकुमार राजपूत
मुखेल संपादक	: श्वेता उप्पल
मुखेल निर्मिती अधिकारी	: अरुण चितकारा
मुखेल वेवसाय वेवस्थापक	: अमिताभ कुमार
प्रॉडक्शन ऑफिसर	: जहान लाल

मुखपृष्ठ, रचना आनी कलाकृती

जोएल गिल

चित्रण

सिल्जा बांसियार, सुसनता पॉल, पलक शर्मा आनी नानीत बीएस

— अझीम प्रेमजी फावडेशन, बंगळूर

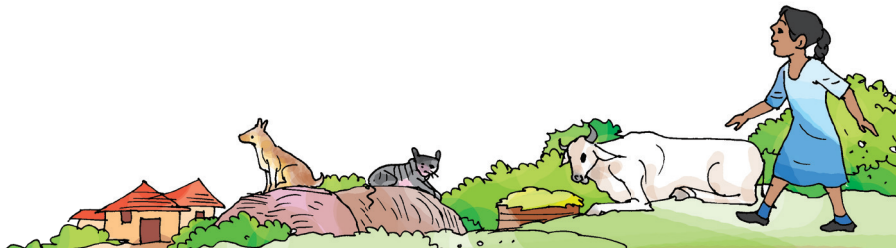
प्रस्तावना

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 वरवीं समग्र प्रमाण शालेय शिक्षणांतलो बुन्यादी पांवडो भुरग्यांच्या सर्वांगी उदरगती खातीर कोनशिला म्हूण काम करता. आमच्या देशाच्या लोकाचारांत आनी घटनात्मक चौकटींत रुजिल्ल्या अनमोल संस्कारांकूच आत्मसात करपाकच न्हय, तर मुळावी साक्षरताय आनी संख्याशास्त्र मेळोवपाक तांकां सक्षम करता. ही बुन्याद तांकां चड आव्हानात्मक तयारी अवस्थेंत अखंडपणान संक्रमण करपाक सुसज्ज करता.

प्रिप्रेरीटी स्टेज, विस्तारान तीन वर्सा यत्ता तिसरी ते पांचवी मेरेन फाऊंडेशनल आनी मिडल स्टेज हांचे मदीं पूल म्हूण काम करता. ह्या पांवड्यार दिल्लें शिक्षण बुन्यादी पांवड्यावेल्या शिक्षणीक पद्दतींचेर बांदिल्लें आसता. खेळाचो मार्ग आनी सोद, तशेंच क्रियाकलाप आदारीत शिकपाची पद्दत चालूच आसली तरी भुरग्यांक पाठ्यपुस्तकां आनी औपचारीक वर्ग सेटिंग्ज हांचीय वळख करून दितात. वाचन, बरोवप, उलोवप, रेखांकन, गायन आनी वादन हांच्या माध्यमांतल्यान सर्वांगीण शिक्षण आनी आत्म-अन्वेषणाक चालना दिवप, अभ्यासक्रम वाठारांत बुन्याद स्थापन करप हो ह्या प्रस्तावनेचो हेत आसा. ह्या सर्वसमावेशक पद्दतींत शारिरीक शिक्षण, कला शिक्षण, पर्यावरणीय शिक्षण, भाशा, गणित, मुळावें विज्ञान आनी समाजीक शास्त्रां हांचो आस्पाव जाता. ही सर्वसमावेशक पद्दत भुरग्यांक संज्ञानात्मक-संवेदनशील आनी शारिरीक-प्राणिक (भावनिक) अशा दोनूय पांवड्यार सहजतायेन मध्य पांवड्यार संक्रमण करपा खातीर बरे तरेन तयार आसा हाची खाली करता.

एनईपी 2020 चो फाटलाव म्हूण हाडिल्ल्या शालेय शिक्षणा खातीर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखड्याच्या (एनसीएफ-एसई) शिफारशींक पाळो दिवन प्रिप्रेरीटी स्टेज 'द वर्ल्ड अराउंड अस' नांवाचो एक नवो विशय. ह्या विशयाचो उद्देश अनुभवात्मक शिक्षण पद्दतींतल्यान पर्यावरणीय शिक्षण दिवप, भुरग्यांच्या अणभवांक वेगवेगळ्यां वाठारांतले विशय मुळाव्या संकल्पनांकडेन जोडप जाचो ते मध्य पांवड्यार अभ्यास करतले.

आमचें अद्भुत संवसार, आमच्या भोंवतणचो संवसार पाठ्यपुस्तक, भुरग्यांक तांच्या संवसाराविशीं दिसानदीस विज्ञान, समाजीक विज्ञान आनी पर्यावरणीय शिक्षण ह्या वेगवेगळ्यां विशय क्षेत्रांतल्या मुळाव्या संकल्पनांकडेन जोडपाक मजत करपा खातीर तयार केलां. तांच्या पर्यावरणा विशीं तांची संवेदनशीलता वाडोवप, समाजा वांगडा काम करपाची कुशळटाय विकसीत करप आनी वेगवेगळ्या वेवसायां विशीं सकारात्मक वृत्ती वाडोवप हो ताचो हेतू आसा.

आमचें अद्भुत संवसार वैचारिक समज, समीक्षात्मक विचार, सर्जनशीलताय आनी ह्या उदरगतीच्या पांवड्या खातीर गरजेचीं मुल्यां आनी स्वभाव हांचेर भर दिता. तातूंत समावेश, बहुभाशीकता, लिंगीक समानताय आनी सांस्कृतीक मुळावण, योग्य आयसीटी साधनां आनी शाळा आदारीत मुल्यांकन एकठांय करप अशे क्रॉस-कटिंग विशय आसपावीत केल्यात.

ह्या पांवड्यार भुरग्यांची जल्मजात कुतूहल तांच्या प्रस्नांचेर उपाय काडून आनी मुखेल शिकपाच्या तत्वाचेर आदारीत कार्यावळींची रचना करून पोसपाची गरज आसा. प्ले-वे पद्दत चालूच आसली तरी शिकोवपा खातीर वापरिल्ल्या खेळण्यांचें आनी खेळांचें स्वरूप फकत आकर्शणा परस गुंतवणूक वाडोवपा खातीर विकसीत जाता.

हें पाठ्यपुस्तक मोलादीक आसलें तरी भुरग्यांनी ह्या विशयाचेर अतिरिक्त संसाधनांचोय सोद घेवपाची गरज आसा. शालेय वाचनालयांनी ह्या विस्तारीत शिक्षणाची सोय करपाक जाय आनी पालकांनी आनी शिक्षकांनी तांच्या यत्नांक आदार दिवपाक जाय.

प्रभावी शिकपाचें वातावरण भुरग्यांक प्रेरणा दिता, तांकां व्यस्त दवरता आनी जिज्ञासा आनी अजाप वाडयता, हें शिकपा खातीर गरजेचें. प्रिपेरिटी सगळ्यां भुरग्यांक आनी शिक्षकांक हांव ह्या पाठ्यपुस्तकाची विस्वासान शिफारस करतां. ताचे उदरगतींत वांटेकार जाल्ल्या सगळ्यांक हांव उपकार मानतां, अपेक्षा पुराय जातली अशी आस्त बाळगितां. एनसीईआरटी पद्दतशीर सुदारणा आनी प्रकाशनाचो दर्जो सुदारपाक कटिबद्ध आशिल्ल्यान, पाठ्यपुस्तक परिष्कृत करपा खातीर आमी अभिप्रायाक येवकार दितात.

नवी दिल्ली
25 मे 2024

दिनेश प्रसाद सकलाणी
दिग्दर्शक
राष्ट्रीय शिक्षणीक परिशद
संशोधन आनी प्रशिक्षणwz

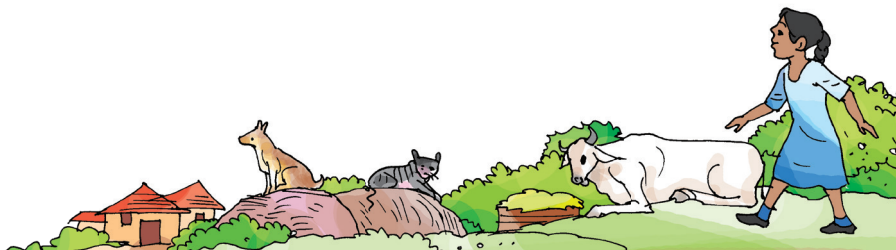
पाठ्यपुस्तका विशीं

शालेय शिक्षणा खातीर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडो (एनसीएफ-एसई) 2023 हाणें यत्ता 3-5 खातीर शालेय शिक्षणाच्या तयारी पांवड्यार 'द वर्ल्ड अराउंड अस' (टीडब्ल्यूएयू) हो मुखेल अभ्यासक्रम वाठार म्हूण वळखला. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 आनी एनसीएफ-एसई 2023 ह्या विशय वाठारांत शिकपा खातीर सर्वांगीण आनी बहुविशय दृश्टीकोन एकठांय करपाचे गरजेचेर भर दिता. अशे तरेन ह्या विशय वाठाराचें स्वरूप एकात्मिक आनी आंतरअनुशासनात्मक अशी शिफारस केल्या. वयर दिल्ल्या दोनूय धोरण दस्तावेजांनी तयारी पांवड्याच्या अभ्यासक्रमाचो एक गरजेचो घटक म्हूण अनुभवात्मक शिक्षण, सोद आनी सोद घेवपाची वकालत केल्या.

वयर दिल्ल्या धोरणात्मक दृश्टीकोनाच्या आदारान तिसरी यत्ते खातीर आमचें अद्भुत जग नांवाचें पाठ्यपुस्तक तयार करून विकसीत केलां. आमचें अद्भुत संवसार, माथाळ्या वयल्यान कळटा तशें, कुतूहल निर्माण करता आनी हातान चलपी कार्यावळींतल्यान आनी उक्त्या चवकशेंतल्यान अनुभवात्मक शिक्षण, अन्वेषण, अन्वेषण, सोद आनी समीक्षात्मक विचारांक चालना दिता. हो विशय विज्ञान, समाजीक शास्त्रां आनी पर्यावरणीय शिक्षण हांचो एकवट करता. भुरगीं आनंदान आनी कुतूहलान आपल्या भोंवतणच्या वाठाराचो सोद घेतात तेन्ना समस्या सोडोवपाची आनी समीक्षात्मक विचार कुशळटाय सखोल करपाक आनी तांकां उर्बा दिवपा खातीर वास्तवीक जिणेच्या अणभवांचेर हें पुस्तक भर दिता. दरेक एककाखातीर अध्यायांची रचना तरणाट्या मनशांक स्वतंत्रपणान विचार करपाक, तांच्या निरिक्षणांचेर चिंतन करपाक आनी उक्त्या प्रस्नांक जाप दिवपाची संद दिता. हाका लागून भुरग्यांक रट्टे याद पयस करपाची संद मेळटा आनी भुरग्यांक तांच्या भोंवतणच्या वाठारांत सक्रियपणान वांटो घेवपाक उर्बा मेळटा, जाका लागून कुतूहल आनी चवकशेची भावना वाडटा. ही पद्दत संकल्पना आनी कुशळटाय हांच्या विकासांत ज्ञात ते अज्ञात, थळावी ते जागतीक, सादी ते गुंतागुंतीची, ठोस ते अमूर्त आनी परिचित ते अपरिचित अशी प्रगती पाळटा.

ह्या पाठ्यपुस्तकाचे तीन व्यापक घटक आसात. पयलो घटक म्हळ्यार अपेक्षीत शिक्षणा खातीर आशय आनी कुशळटाय निवडप. दुसरो घटक म्हळ्यार भुरग्यां खातीर संवादात्मक अशे तरेन आशय सादर करप. संकल्पना आनी कुशळटाय वेव्हार करपाक शिक्षकांक मजत करता. वेव्हाराच्यो प्रक्रिया भुरगीं केंद्रीत आनी आनंददायक करपा खातीर नाटक आदारित, विशय आदारित, खेळण्यांचेर आदारीत आनी चवकशी आदारीत अशे तरेकवार वयर योग्य शिक्षणीक पद्दतींचो आस्पाव मजकूराच्या सादरीकरणांत जाता.

तिसरो घटक म्हळ्यार मुल्यांकन प्रक्रियेची निवड आनी भुरग्यांच्या शिकपाच्या प्रगतीचो नियाळ घेवप. भुरगीं चिंतवाचन, चर्चा, प्रयोग, कोडे आनी कोडे सोडोवप, अणभव वांटप, रेखांकन, बरोवपाच्या माध्यमांतल्यान विचार आनी विचार व्यक्त करप, हेंय आमकां सगळ्यांक खबर आसा. मुल्यांकनाचो भार उणो करपा खातीर अशा कार्यावळींतल्यान शिकपाचें मुल्यांकन करपाचे निर्देश दिल्यात. प्रभावी आनी अर्थपूर्ण मुल्यांकन करपा खातीर, दरेका विशयांत वर्गनिहाय शिकपाचे परिणाम आनी कुशळटाय सोदून काडल्यात, आनी शिक्षकांनी ते प्रमाण शिकपाचें मुल्यांकन करपाक जाय.

ह्या पाठ्यपुस्तकाच्या दृश्टीकोना कडेन संबंदीत आशिल्ले तीनूय घटक ह्या उदाहरणांतल्यान समजूं येतात – ‘फूड वी ईट’ ह्या अध्यायांत भुरगीं हाख (श्रीनगरांत लोकप्रिय आशिल्लो एक प्रकारचो हिरवो साग) सारक्या पारंपारीक जेवणा विशीं शिकतात. ह्या उदाहरणाक लागून तांच्याच वाठारांत आनी आमच्या देशांतल्या वेगवेगळ्या वाठारांतल्या खाणां-जेवणाच्यो तरेकवार गजाली विशीं कुतूहल निर्माण जाता. विशिश्ट खावपाची वस्त शिजोवपा खातीर वापरिल्ले घटक समजून घेवपाचो यत्न करतना, हे पदार्थ खंयच्या वाठारांतल्यान उत्पन्न जाले आनी तांच्या सांस्कृतीक पद्दती विशीं जाणून घेवपाचो यत्न करतना हो सोद विंगड विंगड विशय एकठांय करता. जेवण भारतभर सांस्कृतीक पद्दतींचें प्रतिबिंब कशें दाखयता तें भुरगीं तपासून पळयतात. अशे तरेचो आंतरशाखीय दृश्टीकोन भुरग्यांची समजूत खोल करता, आनी तांकां विशय, विशय आनी संकल्पना हांचे मदीं गिरेस्त संबंद जोडपाक मजत करता.

आमचें अद्भुत संवसार भुरग्यां भोंवतणच्या संवसाराचो आस्पाव आशिल्ल्या विशयांविशीं चार एककांत रचलां. दरेका एककाची रचणूक भुरग्यांक प्रभावीपणान गुंथपा खातीर तयार केल्ल्या सुसंगत स्वरुपाचें अनुसरण करता.

एककांतल्या दर एका अध्यायांत शिकयतात त्या संकल्पना आनी कुशळटायेविशीं परस्पर संवाद-सह-संवाद वा कथा-सह-कथनात्मक दृश्टीकोन आसता. देखीक, युनिट 2 त, ‘गेटींग टू नो प्लॉट्स’ हो विशय बागेचो सोद घेवपी आनी वेगवेगळ्या प्रकारची वनस्पती, वनस्पतीचे भाग सोदून काडपी भुरग्यां मदीं आनी समतोल आनी सुसंवादी जिणे खातीर वनस्पतींची जतनाय घेवपाची गरज हांचे मदलो संवादात्मक संवाद सादर करता.

दरेक अध्यायांतल्या आशयाचें सादरीकरण भुरग्यांक अनुकूल आसता, आनी शिकपाचे प्रक्रियेंत भुरग्यांक सक्रीय वांटो घेवपाक प्रोत्साहन दिता. भुरग्यांचें निरिक्षण आनी समीक्षात्मक विचार करपाची कुशळटाय विकसीत करपाचो हेतू स्व-व्याख्यात्मक चित्रांचो आसता. पुस्तकांतली भास आनी संकल्पनांचो पांवडो वयर योग्य आनी आमच्या देशांतल्या विंगड विंगड वाठारां कडेन संबंदीत आसचो असो यत्न जाला.

आमी

दरेक एककाचे सुरवेक, दर एका अध्याया खातीर एक संकल्पना येवजण दितात जी इत्सा आशिल्ली कुशळटाय आनी अपेक्षीत शिकपाच्या परिणामांक लक्ष्य करपाक मजत करतली.

पुस्तकांत वापरिल्ली भास सादी आनी स्पश्ट आसा, चारूय एककांत दिल्ल्यो संकल्पना भुरग्यांक सहज समजूक मेळटल्यो हाची जतनाय घेता. पूण ह्या पुस्तकांत सौम्य आव्हान दिवपा खातीर आनी भुरग्यांच्या भाशा कुशळटायेचो विस्तार करपा खातीर कांय नव्या शब्दसंग्रहांचोय आस्पाव केला, देखीक, साहित्य आनी तांच्या गुणधर्मा विशीं शिकपाच्या संदर्भात ‘पारदर्शक’, ‘अपारदर्शक’ आनी ‘पारदर्शक’ सारक्यो संज्ञा सादर करून. वास्तवीक संवसारीक वस्तूंच्या संबंदांत भुरग्यांक हे शब्द समजून घेवपाक मजत करपा खातीर चित्रां आनी वर्णनांतल्यान हें स्पश्ट केलां.

तशेंच, दर एका अध्यायांत एक अंतर्भूत मुल्यांकन कल्पना आसता जी भुरग्यांच्या प्रगतीचो नियाळ घेवपाक आनी ते प्रमाण शिकप- शिकोवपाची रणनीती शिंपपाक मदत करता. ह्या मुल्यांकन कल्पनांत घरा सावन शाळेंत रेखाचित्र काडप, निसर्गांतलें साहित्य वापरून रांगोळी तयार करप, चर्चा बिंदू, येरादारी चित्रां जुळोवप, कांय चित्रांचें लेबलिंग करप, वनस्पतींची वाड पळोवपा खातीर सादे प्रयोग करप वा वनस्पतीच्या वेगवेगळ्या भागांच्या कार्या विशीं उक्त्या प्रस्नांक जाप दिवप ह्या सारक्या कार्यावळींचो आस्पाव जाता.

‘आमी चिंतन करूया’ हो एक विभाग जातूंत भुरग्यांक अध्यायांतल्यान शिकपाचो सारांश दिवपाची संद मेळटा.

पुस्तकांत दिल्ल्यो कार्यावळी सूचक स्वरुपाच्यो आसात. भुरग्यांचेर कसलेच तरेचो दबाव हाडनासतना पुस्तकांत जें कितें दिलां ते भायर अतिरिक्त उपक्रम तयार करपाक शिक्षक मेकळे आसतात आनी भुरग्यांक तांच्या थळाव्या वातावरणा कडेन जोडटात हें पळोवपाक शिक्षक मेकळे आसात. आमच्या अद्भुत संवसाराच्या माध्यमांतल्यान आमी आमच्या भुरग्यांक गतिशील आनी आकर्शक शिकपाचे अणभव दिवपाचो यत्न केला.

ह्या पुस्तकाक लागून निसर्गांतलीं अजापां समजून घेवपाची दारां उक्तीं जातलीं आनी ह्या म्हत्वाच्या आंतरशाखीय विशयाचें बरें शिकप-अध्यापन जातलें अशी आमची आस्त आसा.

आमचें राष्ट्रगीत

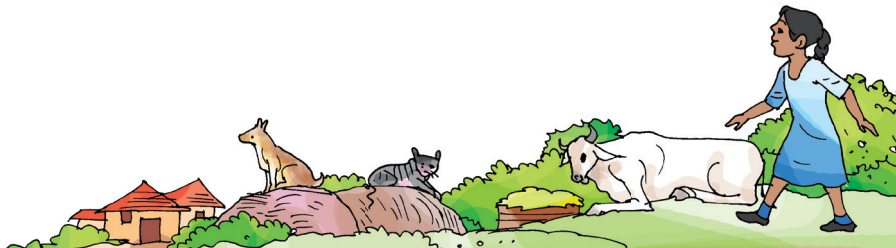

रवींद्रनाथ टागोर हाणें मुळांत बांगला भाशेंत रचिल्लें आमचें राष्ट्रगीत 24 जानेवारी 1950 दिसा संविधान सभेन भारताचें राष्ट्रगीत म्हूण ताच्या हिंदी आवृत्तींत आपणायलें.

राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आनी अध्यापन शिक्षण

साहित्य समिती (एनएसटीसी)

1. एम. सी. पंत, कुलगुरू, राष्ट्रीय शिक्षणीक नियोजन आनी प्रशासन संस्था (एनआयईपीए)
(अध्यक्ष)
2. मंजुल भार्गव, प्रिन्स्टन विद्यापिठाचे प्राध्यापक (सहाध्यक्ष)
3. सुधा मुर्ती, नामनेची लेखिका आनी शिक्षणतज्ञ
4. बिबेक देबरॉय, अध्यक्ष, अर्थीक सल्लागार परिशद – प्रधानमंत्री (ईएसी-पीएम)
5. शेखर मांडे, आदले डीजी, सीएसआयआर, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे हांचे
विशिश्ट प्राध्यापक डॉ.
6. सुजाता रामदोराई, प्राध्यापक, युनिव्हर्सिटी ऑफ ब्रिटीश कोलंबिया, कॅनडा
7. शंकर महादेवन, संगीत मास्ट्रो, मुंबय
8. प्रकाश पदुकोण बॅडमिंटन अकादमी, बंगळुरू हांचे संचालक यू. विमल कुमार
9. मिशेल डॅनिनो, व्हिजिटिंग प्रोफेसर, आयआयटी-गांधीनगर
10. सुरीना राजन, आयएएस (निवृत्त), हरियाणा, आदली डीजी, एचआयपीए
11. चामू कृष्णा शास्त्री, भारतीय भाशा समिती, शिक्षण मंत्रालयाचे अध्यक्ष
12. संजीव सान्याल, वांगडी, अर्थीक सल्लागार परिशद- प्रधानमंत्री (ईएसी-पीएम)
13. एम. डी. श्रीनिवास, अध्यक्ष, सेंटर फॉर पॉलिसी स्टडीज, चेन्नय
14. गजानन लांडे, एनएसटीसी कार्यावळीचे कार्यालयाचे मुखेली
15. रॉबिन छेत्री, दिग्दर्शक, स्कर्ट, सिक्कीम
16. प्रत्यूषा कुमार मंडळ, प्राध्यापक, समाजीक विज्ञान विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
17. दिनेश कुमार, प्राध्यापक आनी मुखेली, नियोजन आनी देखरेख विभाग, एनसीईआरटी,
नवी दिल्ली
18. किर्ती कपूर, प्राध्यापक, भाशा शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
19. रंजना अरोरा, प्राध्यापक आनी मुखेली, अभ्यासक्रम अभ्यास आनी उदरगत विभाग,
एनसीईआरटी, नवी दिल्ली (वांगडी-सचीव)

भारताचें संविधान

प्रस्तावना

आमी, भारतांतल्या लोकांनी, भारताक [सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाय प्रजासत्ताक] घडोवन हाडपाचो आनी ताच्या सगळ्या नागरिकांक सुरक्षीत करपाचो गंभीरपणान संकल्प केला:

न्याय, समाजीक, अर्थीक आनी राजकीय;

विचार, अभिव्यक्ती, विस्वास, श्रध्दा आनी उपासनेचें स्वातंत्र्य;

दर्जो आनी संदीची समानताय: आनी त्या सगळ्यां मदीं प्रचार करपाक

मानाची हमी दिवपी उणीवफा व्यक्ती आनी " [राश्ट्राची एकवट आनी अखंडता]:

आमच्या संविधान सभेंत नोव्हेंबर 1949 च्या ह्या छव्विसाव्या दिसा हें संविधान आपणावप, कायदो करप आनी स्वताक दिवप.

1. संविधान (बेचाळीसवो दुरुस्ती) कायदो, 1976, कलम 2, "सार्वभौम लोकशाय प्रजासत्ताक" (3.1.1977 सावन)
2. संविधान (बेचाळीसवो दुरुस्ती) कायदो, 1976, कलम 2 वरवीं उप. "राश्ट्राची एकवट" खातीर (3.1.1977 वर्सा)

पाठ्यपुस्तक उदरगत पंगड

मार्गदर्शन

महेशचंद्र पंत, एनएसटीसीचे अध्यक्ष आनी अभ्यासक्रम वाठार गट (सीएजी) समन्वय समितीचे वांगडी:
तयारी पांवडो

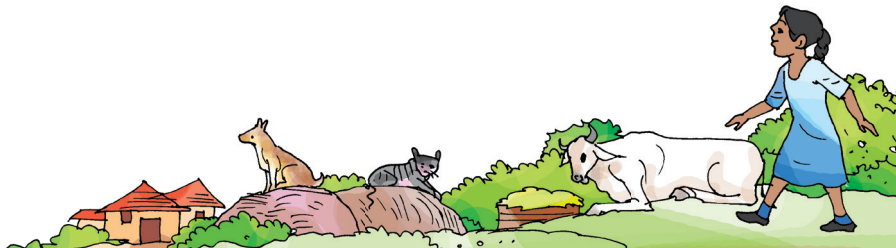
मंजुल भार्गव, एनएसटीसीचे सहअध्यक्ष आनी सीएजीच्या समन्वय समितीचे वांगडी: तयारी पांवडो
सुनीति सांवळ, प्राध्यापक आनी मुखेली, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली आनी वांगडी-
निमंत्रक, समन्वय समिती, अभ्यासक्रम वाठार गट: तयारी पांवडो

अध्यक्ष, उपगट (टीडब्ल्यूएयू)

रॉबिन छेली, दिग्दर्शक, स्कर्ट, सिक्किम

योगदानकर्ता

अनिता भटनागर, आदली आयएएस आनी बालपुस्तकांची लेखिका
अर्चना पनिकर, कार्यावळ संचालक, पर्यावरण शिक्षण केंद्र (सीईई), अहमदाबाद
बिनय पट्टनायक, मुखेल सल्लागार, एनएसटीसी कार्यावळ कार्यालय, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
चोंग शिमरे, सहयोगी प्राध्यापक, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
देबोरा दत्ता, संशोधन आनी दस्तावेजीकरण सल्लागार, ग्रामीण वेवस्थापन संस्था, आनंद
धन्या कृष्णा, एनसीईआरटीच्या मुळावे शिक्षण विभागाची सहयोगी प्राध्यापक डॉ.
दिकिला लेष्वा, सहाय्यक प्राध्यापक, एनसीईआरटी, सिक्किम
गायत्री दवे, कार्यावळ समन्वयक, पर्यावरण शिक्षण केंद्र (सीईई), अहमदाबाद
जयश्री रामदास, एचबीसीएसई आनी टीआयएफआर हैदराबादच्या विज्ञान शिक्षणाच्यो निवृत्त प्राध्यापक
महेंद्रकुमार अर्जन चोटालिया, आदले डीन, शिक्षण संकाय आनी सरदार पटेल विद्यापीठ, गुजरातच्या
पदव्युत्तर शिक्षण विभागाचे मुखेली
मातृका शर्मा, पीजीटी (इतिहास), सरकारी सिनियर माध्यमीक विद्यालय, डिकलिंग, सिक्किम
पटेल राकेश कुमार चंद्रकांत, मुखेल शिक्षक, नवा नाडीसर प्राथमीक विद्यालय, पंचमहाल, गुजरात

रमा जयसुंदर, एनएमआर विभाग, अखिल भारतीय वैजकी विज्ञान संस्था (एम्स), नवी दिल्ली
रोमिला भटनागर, सहयोगी प्राध्यापक, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
संदीप कुमार, सहाय्यक प्राध्यापक, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
शामीन पडळकार, टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेस, मुंबयची सहाय्यक प्राध्यापक डॉ.
श्रीदेवी के. व्ही. , असोसिएट प्रोफेसर, रीजनल इन्स्टिट्यूट ऑफ एज्युकेशन, अजमेर
स्वाती शेलार, ज्येष्ठ प्रकल्प सहयोगी, सेंटर फॉर क्रिएटिव्ह लर्निंग, आयआयटी गांधीनगर
तरुण चौबिसा, संचालक, अध्यापन आनी नवनिर्मणी (विज्ञान) सीड2सॅपलिंग एज्युकेशन फावंडेशन, बंगळूरु
तुलिका डे, सहयोगी प्राध्यापक, ईशान्य प्रादेशिक शिक्षण संस्था, शिलाँग.
वेना कपूर, नेचर एज्युकेशन कन्सल्टंट, नेचर क्लासरूम्स, बंगळूरु
विजय दत्ता, मुख्याध्यापक, मॉडर्न स्कूल, बाराखंबा रोड, नवी दिल्ली
टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेसचे (टीआयएसएस), मुंबयचे सहाय्यक प्राध्यापक व्ही. रामनाथन

समिक्षक

मंजुल भार्गव, एनएसटीसीचे सहअध्यक्ष आनी सीएजीच्या समन्वय समितीचे वांगडी: तयारी पांवडो
अनुराग बेहार, राष्ट्रीय देखरेख समितीचे वांगडी (एनओसी)
रंजना अरोरा, प्राध्यापक आनी मुखेली, अभ्यासक्रम अभ्यास आनी उदरगत विभाग, एनसीईआरटी, नवी
दिल्ली
गजानन लांडे, एनएसटीसी कार्यावळीचे कार्यालयाचे मुखेली

वांगडी-समन्वयक, उपगट (टीडब्ल्यूएयू)

रोमिला भटनागर, सहयोगी प्राध्यापक, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
कविता शर्मा, प्राध्यापक, प्राथमीक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली
सरला वर्मा, सहयोगी प्राध्यापक (सह-कॉर्डिनेटर), शिक्षक शिक्षण विभाग, एनसीईआरटी, नवी दिल्ली

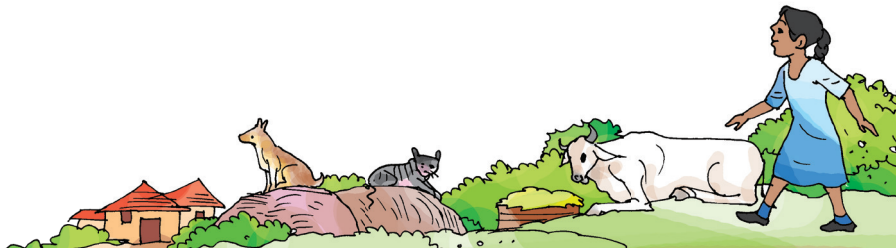
पावती

राष्ट्रीय शिक्षणीक संशोधन आनी प्रशिक्षण परिशद (एनसीईआरटी) हें पाठ्यपुस्तक विकसीत करतना क्रॉस-कटिंग विशयांचेर तांच्या मार्गदर्शक तत्वां खातीर राष्ट्रीय अभ्यासक्रम चौकट देखरेख समितीचे आदरणीय अध्यक्ष आनी वांगडी, अभ्यासक्रम वाठार गट (सीएजी): तयारी पांवडो आनी हेर संबंदीत सीएजीच्या मार्गदर्शक तत्वां खातीर मार्गदर्शन आनी आदार मान्य करता.

एनसीईआरटी प्राथमीक शिक्षण विभागाची प्राध्यापक वरदा निकाळजे हांचो तेंको मान्य करता; किर्ती कपूर, प्राध्यापक, भाशा विभाग; इंद्राणी भादुरी, एनसीईआरटीच्या शिक्षणीक सर्वेक्षण विभागाची प्राध्यापक आनी मुखेली; मोना यादव, एनसीईआरटीच्या लिंग अभ्यास विभागाची प्राध्यापक; एनसीईआरटीच्या विशेष गरजा आशिल्ल्या गटांच्या शिक्षण विभागाचे प्राध्यापक आनी मुखेली विनय सिंग; मिल्ली रॉय, प्राध्यापक आनी मुखेली, लिंग अभ्यास विभाग, एनसीईआरटी; आनी ज्योत्स्ना तिवारी, प्राध्यापक आनी मुखेली, कला आनी सौंदर्यशास्त्र विभाग, एनसीईआरटी; ह्या पाठ्यपुस्तकांत लिंगाचे एकत्रीकरण, समावेश, कला शिक्षण आदी क्रॉस कटिंग विशयांचो नियाळ घेवपा खातीर. ह्या पाठ्यपुस्तकाचो आशय निश्चित करपा खातीर आनी आंगां डिझायन करपा खातीर समन्वय सादपाक म्हत्वाची भुमिका केल्ल्या एनएसटीसी कार्यावळ कार्यालय, एनसीईआरटीचे मुखेल सल्लागार गजानन लोंढे आनी मुखेल सल्लागार विनय पट्टनायक हांचे विशेष उपकार आसात.

अपर्णा जोशी, गार्गी कॉलेज आनी दिल्ली विद्यापिठाची एलएसआर स्मृती शर्मा हांणी आशय संपादनांत दिल्ल्या सहकार्याची तोखणाय जाता. सुष्मिता मळीक, एनसीईआरटीची आदली सल्लागार आनी लेखिका; मंजू जैन, आदली प्राध्यापक, डीईई, एनसीईआरटी; बलजीत कौर, मुख्याध्यापिका आनी समन्वयक पीईसी समग्र शिक्षण, दिल्ली; केंद्रीय विद्यालय शालीमार बाग, नवी दिल्लीची निवृत्त शिक्षिका संगीता अरोरा आनी सुपर्णा दिवाकर हांणीय आशयाचें संपादन आनी अणकार करपाक आदार केलो. तशेंच अझीम प्रेमजी विद्यापीठ, बंगळूरुच्या विकासचंद्र रॉय, तिरंग लुईकांग रंगसानामेई, अरुण नायक आनी रोनिता शर्मा हांकां पुस्तकांतल्या आशयांत सुदारणा करपा खातीर शिक्षणीक योगदाना खातीर पावती दिवपाची आसा.

संगीता माथुर, हरगुन कौर, रिंकी, चंचल दहिया, तरनदीप कौर, ममता आनी मनीष हांच्या यत्नांक पाठ्यपुस्तकाच्या स्वरूपणांत तांत्रिक आदार दिल्ले खातीर तोखणाय जाता.

एनसीईआरटीच्या प्रकाशन विभागाच्या डीटीपी सेलाचे प्रभारी पवन कुमार बॅरियार हांच्या योगदानाक परिशद मान्यताय दिता; ह्या कागदपत्राक निमाणो आकार दिवपा खातीर इल्मा नासिर, संपादक (कंलाटी), विपन कुमार शर्मा, विवेक राजपूत आनी बिट्टू कुमार महतो, डीटीपी ऑपरेटर्स (कंलाटी), प्रकाशन विभाग, एनसीईआरटी.

© NCERT
not to be republished

आशय

प्रस्तावना

iii

पाठ्यपुस्तका विशीं

v

एकक 1: आमचीं घराणीं आनी समाज

अध्याय 1 : कुटूंब आनी इश्ट

3

प्रकरण 2 : जालेक वचप

19

प्रकरण 3: उत्सव मनोवप

34

एकक 2: आमचे भोंवतणचें जिवीत

अध्याय 4: वनस्पत जाणून घेवप

47

प्रकरण 5: वनस्पत आनी जनावरां एकठांय रावतात

62

प्रकरण 6: एकवटांन रावप

72

एकक 3: निसर्गाची देणगी

अध्याय 7: उदक— एक मोलादीक देणगी

86

प्रकरण 8: आमी खातात तें खाण

100

प्रकरण 9: निरोगी आनी सुखी रावप

109

एकक 4: आमच्या भोंवतणच्यो गजाली

अध्याय 10: ह्या संवसाराचो संवसार

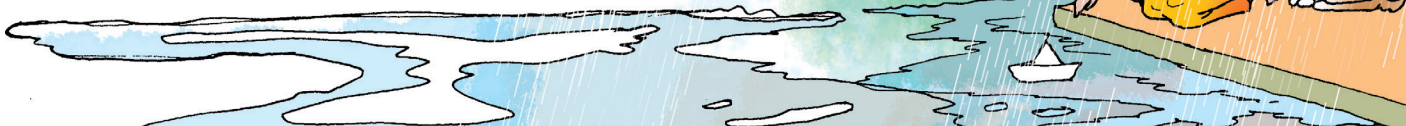
123

प्रकरण 11: वस्तू तयार करप

135

प्रकरण 12: कोयराचो ताबो घेवप

149

*If you are stressed, anxious, worried,
sad or confused about ....*

Studies and Exams

Personal Relationships

Career Concerns

Peer Pressure

Seek Support of Counsellors

**Call
8448440632**

**National Toll-free
Counselling Tele-Helpline
8am to 8pm
All days of the week**

MANODARPAN

Psychosocial Support for Mental Health & Well-being of Students
during the COVID-19 Outbreak and beyond
(An initiative by Ministry of Education, Government of India, as part
of Atma Nirbhar Bharat Abhiyan)

[www.https://manodarpan.education.gov.in](https://manodarpan.education.gov.in)